

Kap 39 : Kung, konst- & unionspolitiker (III) (1872-1907).

”Royauté oblige!”

Oscar II:s favoritfras

Karls död var för Oscar fullkomligt oväntad. Han hade hunnit vänja sig vid tanken att resten av livet leva som avdankad sjöofficer, kulturpersonlighet, författare & politisk staffagefigur. Nu fick han vid 43 års ålder tänka om. Som regent ägnade sig Oscar huvudsakligen åt att styra de kungliga akademierna på distans, och åt försvars- & unionspolitiken. Inrikespolitiken handlade Oscars tid om värnplikten, grundskatterna & frihandeln. Utrikespolitiken var en föga ärofull nedmontering av Sveriges ambitioner som regional stormakt. I nekrologerna framstår han som angelägen att tona ned dess betydelse.

Myriaden av detaljer & det långa tidsspännet gör att Oscars regeringstid antingen beskrivs som en pågående process eller som ett före-efter. Eftersom han själv opererade bakom en rökrida av ord, hovsekretess, motstridiga budskap, utnämningssmakt, bulvaner, korridorpolitik, påtryckningar, ordnar, kungamiddagar, vänskapskorruption & festligheter har hans agerande varit svårt att komma åt. Det finns anekdotisk information om hur han personligen ingrep i Norge-, utrikes- & kulturpolitiken, men trots memoarerna är kunskapsläget dåligt. Torvald Höjer sammanfattar:

Oscar II hade som ung prins spelat en ledande roll bland krigsivrarna under Krimkriget, liksom han 1863-1864 gärna velat bistå Danmark. Men han gjorde det nu [som regent] till sin personliga sak att söka få en mer realistisk orientering till stånd. ... De närmare detaljerna i den omläggning av Sveriges yttre kurs, som skedde under åren 1873-1875, äro icke närmare kända och kunna kanske aldrig utredas, om ej Oscar II:s papper, då de en gång öppnas, lämna nya upplysningar. Tydligt är, att konungen själv spelade en betydande roll; utåt beseglades den nya kursen med hans ostentativt företagna resor till Berlin och Petersburg vid årtiondets mitt.¹

Strindberg beskriver hans modus operandi:

Den konstitutionella monarken med sitt envælde på papperet och namnstämpeln på rådsbordet har sökt göra sig utvägar till maktutövning genom inflytande. Alldenstund han utnämner alla högre ämbetsmän, civila, ecklesiastika och militära, äger ju regenten ett oerhört inflytande, dels genom att nämna, dels genom att förbigå. ... Kungamakten har ... sjunkit till nollpunkten, men [den] behåller sitt inflytande genom rättigheten att utdela socialt anseende.²

Det har gång på gång påpekats att Oscar är ”underutforskad” – kodord för att tidens brev, dagböcker, memoarer, diplomatrappporter, protokoll m m är ofullständiga eller missvisande. Eftersom jag beskriver Oscar utifrån det rådande kunskapsläget gör jag honom förmodligen en orättvisa – men jag tror mig kunna säga att Oscars ofta motstridiga & kontraproduktiva förslag orsakade konflikter & låsningar i det politiska livet, men att detta slätades över. Hans egen bedömning var att han sällan fick sin vilja fram:

Enligt min övertygelse kan det icke finnas något mera demoraliserande för en karaktär än att vara konstitutionell monark. Jag har varit det i tjugo år och jag vet det. Att äga

¹ Höjer 1942: s. 44.

² Järv 1968: ss. 29,618.

en åsikt och dock så sällan få följa den, utan ständigt och jämt nödgas först höra på och sedan i de allra flesta fall efterfölja andras – kan det finnas något för karaktären mera destruerande än en sådan plikt.³

Citatet är från den 6 september 1892 då efter 20 års diskussioner första & andra kammaren (=godsägaradeln & lantmannapartiet) äntligen hade enat sig om värnpliktsfrågan & grundskatterna. Under tiden lade norrmännen i praktiken ned sitt försvar. Efter 1875 förekom t ex inga samövningar. Oscars påstådda pacifism förefaller som en omvändning under galgen.

*

1. Populariteten

Oscar påstås vid trontillträdet inte ha varit särskilt populär. Det är nog korrekt eftersom han var så gott som okänd utanför en trängre krets av akademiker, hovmän, politiker & militärer. Hans kröning året därpå i Sverige & Norge var ett sätt att åtminstone annonsera sin existens. Lantmannapartiet med Carl Ifvarsson i spetsen protesterade de höga kostnaderna, men gav med sig. Oscars framtoning var både lik & olik Karl XV. Oscar avbildades alltid som kung eller som välklädd gentleman och som en moralisk & intellektuell förebild. Karl hade en enklare framtoning. I övrigt var de lika som bär. Oscar lärde sig t o m rida & skjuta för att efterlikna brodern. Båda var rastlöst aktiva utan att få mycket utträttat. Oscar representerade över hela landet – han måste personligen ha träffat halva befolkningen, arrangerade in- & utgående statsbesök med så långväga gäster som kung Chulalongkorn av Siam, bjöd på storartade arrangemang & fester så fort tillfälle gavs och försummade inget tillfälle att publicera sina förtjänster – Det finns en anledning till att hans regeringsår fortfarande kallas den Oscarianska tiden. 1897 beskrev honom Pall Mall Gazette så här:

Oscar II is probably the most cultured Prince now sitting on any throne. Besides being a great linguist, speaking no less than seven languages perfectly, he is a poet and writer of great ability, and his poems are not only widely read throughout Sweden, but have been translated in several foreign tongues. A first-rate musician with a beautiful voice – an eloquent orator, and an enthusiastic sportsman – the Swedish King is all of these. But in spite of his many interests and accomplishments, he has kept his duties and responsibilities ever before him, and has been true to his motto: “Brödrafolkens väl” (The brother-people's good.)

Like the members of our own royal family, he is ubiquitous, and there is no other sovereign, excepting always Kaiser Wilhelm, who is more often on the move to be present at every national ceremony of importance or public utility. Personal contact and intercourse with his people is one of the secrets of the hold he possesses on his people's hearts. As an example of this may be instanced the public audiences he grants when in Stockholm every Tuesday at his great palace when in residence there or at Drottningholm. When the flag flies on the palace any Swede, be he rich or poor, can obtain an audience of his King. All the suitor has to do is to ascend to the first floor, sign his name in a book, and wait for his turn. And the King will refuse to see no one of his subjects, whatever his station, and will patiently go into his grievance and see if redress can be granted, staying in the audience chamber at times up till 12 o'clock at night, rather than disappoint any one.

The King's appearance is thoroughly in keeping with the man. Of majestic stature – he is over 6 feet 3 inches in height – with bright blue eyes of a peculiar charm, he

³ Hadenius & Nevéus 1960: s, 134. [Politikern Sigfrid Wieselgrens minnesanteckningar, 1899-07-26.]

gives one the impression of a rare intelligence and refinement, coupled with strength of character and a great sense of responsibility

His smile is most captivating, and, once seen, not soon forgotten. There is something magnetic in his personality, and few men can inspire greater love or devotion.⁴

Nekrologerna förklarar hans popularitet något annorlunda. Den skall ha berott på en viss måtta i hanteringen av sin kungaroll. Kunglig, men inte mer än vad omständigheterna krävde. Karl duade t ex sin omgivning. Det gjorde inte Oscar, men han lyssnade uppmärksamt på vad den hade att säga. Han var också utomordentligt tillgänglig. Vem som helst kunde tisdag & fredag kl 11-15 (?) söka audiens på slottet. Ett hinder för Oscars popularitet påstås ha varit hans sociala smidighet. Oscar kunde samma dag växla mellan hermelinbrämrad värdighet, initierade konst- & vapendiskussioner, medkänsla inför någons olycka och hoppa kråka under en barnbjudning. Samma med de åsikter han framförde. Vilken Oscar som var ”sannast” fick man gissa sig till. T ex franske ambassadören Gobineau beskrev 1875 Oscar som livlig, lätttrörd & mera angelägen att vara till lags än att vara konsekvent:

Han gör sig familjär med var och en, som närmar sig honom: överöser dem med älskvärdheter, trycker deras händer och uttalar sin tillit, framhåller denna, söker förmå den han talar med att tro, att endast han är i besittning av något så värdefullt, börjar så på samma sätt med någon annan – och för ögonblicket har han på grund av detta blivit allmän syndabock och är måltavla för kvickheter. ... Som en följd av detta uppträdande börjar konungen bli föremål för allmän misstro.⁵

Oscar såg till att hålla sig väl med pressen, som oftast behandlade honom med silkesvantar. Förmodligen beroende på hans kombination av morötter & piska. Även om Oscar normalt inte gav intervjuer – det finns ett par undantag med franska journalister – såg han till att vänligt inställda tidningar fick gratis hovbulletiner, societetsnyheter & de bästa platserna vid evenemangen. Piskan var det sk åtalsraseriet – en motsvarighet till de tyska socialistlagarna (1878-1890). Åtalen var främst riktade mot arbetarrörelsen, men även andra grupper drabbades. Som startdatum brukar räknas Sundsvallsstrejken 1879, självcensuren (?) av smädeskriften Victoria-jubel 1882 (de anonyma författarna, bland dem Karl Staaf & Hjalmar Branting, fann det säkrast att ligga lågt)⁶, utnämningen 1883 av Carl David Wirsén som svenska akademiens sekreterare & giftasåtalet mot författaren August Strindberg (frikänd 1884). De första politiska åtalen var mot agitatorerna August Palm (2 ½ månad 1887/88) & A H Janhekt (sju månader 1888) och mot redaktörerna Per Eriksson (nio månader 1888), Axel Danielsson (1 ½ år 1888) & Hjalmar Branting (3 ½ månad 1889).⁷ Åtalen fortsatte hela Oscars regeringstid.

Som gammal militär var Oscar vän av handfasta metoder som att låta slottsvakten avlägsna misshagliga journalister, skälla ut dem offentligt och (vid åtminstone ett tillfälle) gå bröstgänges tillväga & knuffa omkull dem.⁸ Mycket citerat är hans uttalande om lämplig bestraffning av strejkande: ”Ja, dom strejkar och bråkar så mycket nu för tiden! Tacka vet jag i min ungdom, då var det fyrtio par spö och allmän belåtenhet.”⁹ (Detta tycks ha berott på att arbetare lydte under samma lagar som soldater.)

⁴ Charming and cultured king. Pall Mall Gazette, okänt datum. I: New York Times, 1897-10-11.

⁵ Friis 1963: ss. 48-49.

⁶ Brakel m.fl. 1882; Michanek 1986.

⁷ Karlbom 1979; Bosdotter m.fl. red. 2012.

⁸ Haqvin 1911: s. 23.

⁹ Stensson 1977.

*

2. Neutraliteten, unionen & kungamakten

Oscars utrikespolitik var att hålla Sverige-Norge utanför stormakternas inbördes tvister och allianssystem. Han var redan 1866 under kronprinstiden inställd på en omorientering i Tysk-vänlig riktning. Motivet har varit mycket omdiskuterat, somliga har anat ett inflytande från hans fru, men i sina memoarer motiverar han omorienteringen med att han förväntade sig fler tyska krig, och det var bäst att redan från början ha ett gott förhållande med segrarmakten.¹⁰

1875 gjorde han en politisk rundresa till Danmark-Tyskland-Ryssland för att få gehör för sin neutralitetspolitik.¹¹ Resan fortsatte 1881 till England, 1885 till Österrike & Osmanska riket och 1888 till Italien, Portugal & Spanien. Det var något av en charmoffensiv & Oscar hade goda relationer med stormakterna hela sin regeringstid. 1892 hävdade han dock i en intervju att unionens militära styrka var enda anledningen till att hans neutralitetspolitik respekterades.

Man gör mig svåra förebråelser, ser ni, och likväl vill jag ingenting hellre än att vara rättvis. Unionen mellan kungarikets (?) två hälfter är det absoluta villkoret för dess lycka, dess fred, som varat sedan nära ett sekel. En annan ställning inbördes skulle tvinga oss att låta slumpen bestämma och att underkasta oss inflytelser, mot vilka vi sorgfälligt värnat oss hitintills. Sedan flera år hotar Europa att uppgå i lågor, och under hela denna tid har jag kunnat hålla mina folk på afstånd från varje kombination eller aktion på den utländska politikens område. – Skulle det kunna förbli sålunda om skilsmessa inträdde oss emellan? Nej!¹²

Den samtida litteraturen om Oscars kombinerade neutralitets- & unionspolitik är mycket omfattande. Detta fortsatte. Bara om unionsupplösningen 1905 finns över 600 verk – debattböcker, krönikor, memoarer & minnen (Haukaas 1956). Efter 2:a världskriget inleddes en forskning om Oscars roll & de olika unionskriserna baserat på avhemligade brev, dagböcker & arkiv (Wahlstrand 1941; Lindberg 1950; Wahlstrand 1953; Kartvedt 1956; Lindberg 1958; Lindgren 1959; Weibull 1962; Hadenius red. 1963; Hadenius 1964; Vedung 1971; Weibull 1981; Weibull 1991a: ss. 61-68; Weibull 1991b: ss. 31-35; Berggren 2012: ss. 85-129). Den svenska forskningen var fixerad vid skuldfrågan: Under Karl XV dog skandinavismen. Under Oscar II dog unionen. Under Gustaf V dog neutraliteten. Norrmännen forskade mera på sin egen politiska utveckling: Parlamentarismen 1872-1884. Självstyret 1894-1905. Torbjörn Kjölstad har publicerat en översikt av tvisteämnena 1973.

Inför 100-årsminnet startade ytterligare forskningsprojekt inom ramen för det svensk-norska nätverket Projekt 1905. Dessa koncentrerade sig på strukturella skillnader mellan länderna och redovisades i tre samlingsverk (Nilsson & Sörensen red. 2005; Stråth red. 2005; Sejersted red. 2005) och ett antal fristående publikationer (Vedung 2002; Gamalien 2004 & 2012; Rodell 2005; Arstad red. 2007; Hemstad 2008; Björk 2016; m fl). Sveriges officiella ståndpunkt finns i utrikesdepartementets broschyr ”Svensk-norska unionen 1814-1905: Erövring, harmoni och skilsmässa” (Nilsson 2004), även publicerad i *Forskning & Framsteg* som ”Det lyckliga tvångsäktenskapet” (Nilsson 2005) & i *Populär historia* (Nilsson m.fl).

¹⁰ Waller 1959.

¹¹ Utterström 1948.

¹² Figaro-intervjuen hos konung Oscar. Dagens Nyheter, 1892-07-16. [Översättning av den franska original-intervjun genomförd av Philippe Auquier.]

2005). Kontentan: Unionens skapelse var en mans verk. Unionens död var ett lagarbete. Upplösningen framstår som en inte särskilt upphetsande affär, med ett minimum av efterverkningar. Normmännen hade lyckats sabotera alla försök att integrera länderna. När stormakterna 1905 var upptagna av annat passade de på att bryta sig loss. Varken Oscar eller Gustaf (V) ansåg unionen vara värd ett krig. Prins Carl sammanfattade upplösningen som ”När nu Norge absolut ville bli kvitt unionen, så måste man erkänna, att normmännen med stor skicklighet och seg uthållighet fullföljde detta mål ända till slutet. Hänsynsfulla voro icke de män, som ledde den separatistiska rörelsen i Norge, men konsekventa.”¹³

Lindberg sammanfattade Oscars politik som ”Tyskorientering [som ett försvar mot Ryssland], vakthållning kring resterna av det personliga kungadömet [& en] utpräglad konservatism i inrepolitiska och sociala frågor”.¹⁴ Oscar var t ex obehagligt berörd av den franska republiken, höll den på avstånd och nöjde sig i de diplomatiska relationerna med att i tid och otid hänvisa till sina franska rötter. Mest känd blev hans vägran att låta Sverige delta i 100-årsjubileet av 1789. Hans vakthållning kring resterna av det personliga kungadömet tog sig uttryck som att han & omgivningen låtsades att 1809 års regeringsform fortfarande var i kraft & Victoriajubels omdöme om ”servil idiotism” har stått sig. Kung & folk var medaktörer i en teaterpjäs: Oscars kröning var mycket ståtlig och han arrangerade flera dynastiska äktenskap i den gamla stilen. Sonen Gustaf (V) giftes bort med en tysk prinsessa, sonen Carl med en dansk prinsessa, sonsonen Gustaf (VI) med en engelsk prinsessa & sonsonen Wilhelm med en rysk prinsessa. Jublet var lika stort för dem alla. Någon unionspolitik utöver krishantering verkar han dock, trots alla stora ord om unionens betydelse, inte ha haft. Prins Eugens ståndpunkt var att Norge under Sveriges beskydd hade fått möjligheten att utveckla sig till en självständig stat & klok politik var att acceptera konsekvenserna.¹⁵ Vilket Sverige alltså gjorde.

Under Oscar sålde Sverige av sin kvarvarande koloni Saint-Barthélemy (1784-1878). Denna hade använts till slavhandel m m och det finns ett svårtolkat efterspel. Sverige-Norge deltog nämligen på Berlinkonferensen 1884/85 där Afrika styckades upp i intressesfärer och ett stort antal svenskar fann senare en framtid som militärer & affärsmän i Leopold II:s privata projekt fristaten Kongo.¹⁶ Eftersom fristaten framställdes som ett filantropiskt projekt är det möjligt att Oscar initialt stödde tanken. Det fanns flera exempel denna tid på att monarker som var trängda på hemmaplan expanderade utomlands.

*

3. Övrig politik

Unionens konstruktion var att Oscar omväxlande var svensk, norsk & unionskung beroende på vilket ärende som behandlades och var han befann sig. Det var omöjligt att hinna med allt och det fanns därför en norsk riksståthållare som var Oscars ersättare. Karl hade lovat normmännen att avskaffa riksståthållarämbetet, vilket inte lyckades honom, men väl Oscar 1873. 1884 försökte Oscar utnämna sonen Gustaf till vicekung, men utnämningen var bara i kraft en vecka. 1891 avskaffades även vicekungämbetet. Som norsk kung hade Oscar vetorätt mot ändringar i norska grundlagen vilket han 1872-84 tvingades överge. (Det har inte gått att hitta hur detta absoluta veto mot grundlagsändringar kom till & om den ingick i den norska grundlagarna eller i unionsfördraget. Hildebrand (1945) hävdar att den var en tolkning gjord

¹³ prins Carl 1931: s. 411.

¹⁴ Lindberg 1950: s. 15.

¹⁵ prins Eugen 1942: s. 324, brev till C.A. Ossbahr 1905-03-28.

¹⁶ Nilsson 2013; Svensson 2014.

av svenska statsvetare, och vars giltighet bestreds av norska vänstern. Se även Rydin 1883.) Någon motsvarande svensk vetorätt hade han inte, men han kunde upplösa riksdagen & utlysa nyval. Det kunde han inte i Norge. Unionsfördraget var svårt att ändra på genom att alla parterna hade vetorätt.

Ytterligare särdrag i regeringsformen var att Oscar i egenskap av unionskung kunde driva sin egen utrikespolitik så länge den var gratis. Förmodligen anledningen till hans många resor & personkontakter. Ville han göra något som krävde pengar eller en signatur måste han dock äska dessa från sina riksdagar. Karl Johan hade pengar vid sidan av statsbudgeten, men det förefaller inte Oscar ha haft. Detta tog sig märkliga uttryck som att unions- & utrikespolitiken med sönernas hjälp tidvis drevs som ett familjeföretag. Hustrun påstås ha bistått med råd & haft ett lugnande inflytande, men det har inte gått att verifiera. 1885 gjordes en svensk grundlagsändring som gav riksdagen mera inflytande över utrikespolitiken. Även norrmännen ville ha mer inflytande, vilket ledde till en 20-årig konflikt som varade intill unionens upplösning. Liksom skandinavismen blev unionen ett offer för demokratin.

* * *

Ur politisk synvinkel var Oscar något av en återtågens hjälte som försökte hålla skenet uppe, vilket nog förklarar eftervärldens bristande entusiasm för hans regeringstid. Det var inte bara att Norge gick sin egen väg & att parlamentarismen vann insteg. Under sina 35 år på tronen lyckades han dessutom grundligt alienera sin omgivning. Kanske tiden rusade ifrån honom. Hans sonson prins Wilhelm (1884-1965) skriver i den andan:

När jag tänker på farfar är det som om någonting ställde sig i vägen. Inte så, att jag har svårt att minnas honom till det yttre. Tvärtom. När som helst kan jag frammana bilden av hans resliga gestalt med det vita, välvårdade skägget som han med stor omsorg drog ut i ett par sylvassa spetsar åt sidorna; de goda ögonen, fulla av liv och en viss spjuveraktighet, särskilt framträdande när han berättade någon anekdot på franska eller skämtade med de uppvaktande herrarna; den sonora stämman med dess skorrande, typiskt Bernadotteska r-ljud och en artikulation, tydligare än mången skådespelares; det vördnadsbjudande uppträdandet vars säkerhet och pompa hade något i ordets verkliga mening konungsligt över sig, förlänande hela apparitionen en självklar överlägsenhet [som han förstod att utnyttja].

...

Nej, att rekonstruera den yttre bilden av farfar möter inga svårigheter. Den har etsats i minnet med både skärpa och pregnans. Men när det gäller att fördjupa den och samtidigt ge den erforderlig relief, ställer sig saken svårare. Människan bakom purpurn kom jag aldrig nära. Någonting stod i vägen, en mur som inte kunde genombrytas, en dörr, omöjlig att öppna.¹⁷

*

Från 1887 började Oscar bete sig på ett sätt som omgivningen tog avstånd ifrån. Hans hustru var konvalescent efter en livmoderoperation & Oscar passade på att under några veckor ombord på sin jakt HMS Drott, en ombyggd torpedkryssare (sjösatt 1877, skrotad 1923), besöka badorten Marstrand. Det blev en vana. Hustrun var aldrig med utan tillbringade sina somrar i Norge. Flera spekulationer finns om orsaken: (1) De hade ett resonemangs- snarare än ett kärleksäktenskap & kanske blev konflikterna kring sonen Oscars äktenskap med

¹⁷ prins Wilhelm 1939.

hovdamen Ebba Munck denna tid alltför svåra att resonera ihop sig om. (2) Oscars intresse för det ockulta (se nedan) ledde till konflikter om deras livsfilosofi som han var oförmögen att hantera. (3) Det var också detta att en kvinna utan livmoder inte längre var någon kvinna. Men mest var det tystnad. Journalisten Mathias Lehman har skrivit en bok om dessa 20 Marstrandssäsonger 1887-1906 där hustrun överhuvudtaget inte nämns.¹⁸ Oscar & hans "drottar" umgicks med de övriga badgästerna under enkla former. Stämningen ombord, som den framställs i den versifierade loggboken Drottkrönikan, tycks ha varit "grabbig" i överkant, men Oscar var för gammal för sådant, vilket inte hindrade omgivningen:

Ett annat år hade kungen vid en utfärd till Backudden poängterat, att en i det vanliga "släptåget" befintlig dam icke för tillfället åtnjöt hans bevågenhet. Hon blev förtvivlad. Kungen hade ju icke tagit henne i hand! Under lunchen, då glädjen stod högt i tak, spred sig ryktet, att damen i fråga låg avsvimnad på ett brunnslock i närheten. Kungen ansåg sig böra avlägga ett besök hos den avdomnade. Småleende slog den sköna upp sina ögon, då majestätet tog henne i hand. Samma dam hade ett år tidigare haft lyckan att få sin lilla näpna sko justerad av ingen mindre än kungen själv. Under en förmiddagspromenad på Koön hade hon snubblat på grund av att hennes ena skoband gått upp. Chevalereskt böjde kungen sig ned och ställde till rätta på fotvristen. Nog kunde hon, om någon, haft skäl att vara nöjd!¹⁹

Hustrun följde inte heller med Oscars på hans rekreationsresor till Pau, Biarritz m fl ställen, utan besökte sin tyska släkt.

*

Från 1904 var Oscar allvarligt sjuk. Han dog den 8 december 1907 av åderförkalkning i hjärnans & hjärtats blodkärl. Bidragande orsak var en prostatainflammation.²⁰

¹⁸ Lehman 1931.

¹⁹ Lehman 1931: s. 243. [Okänt datum, omkring 1895.]

²⁰ Kock 1963: ss. 147-154.